

OSOBA
ŚRODOWISKO
TRANSCENDENCJA

*Księga jubileuszowa dedykowana
Prof. Romanowi Jusiakowi OFM*

Redakcja
Franciszka Wanda Wawro,
ks. Andrzej Łuczyński, Lidia Pietruszka

Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

Recenzenci
dr hab. Tadeusz Sakowicz, prof UJK
dr hab. Mirona Ogryzko-Wiewiórowska, prof. em. UMCS

Opracowanie redakcyjne
Ewa Łupina

Opracowanie komputerowe
Ewa Karaś

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

ISBN 978-83-8061-293-8

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Psychiczne i duchowe wymiary człowieka jako przedmiot badań psychologii

1. Wprowadzenie

Refleksja psychologiczna nad człowiekiem, jego losem i sensem istnienia, ma długą tradycję filozoficzną, teologiczną, psychologiczną i socjologiczną. W opracowaniu tym ograniczymy się do krótkiego namysłu nad tymi zagadnieniami, uwzględniając jako przedmiot naszych rozważań psychiczny i duchowy wymiar człowieka. Rozróżnienie pomiędzy wymiarem psychicznym i duchowym będzie opierało na zaproponowanym przez twórcę współczesnej psychologii osobowości – Williama Jamesa (1890) – odgraniczeniu *Ja czystego* (*Pure Ego*) od *Ja empirycznego* (*Empirical Me*). Pierwszy z tych terminów teoretycznych oznacza podmiot życia psychicznego – duszę – drugi zaś oznacza rzeczywistość psychologiczną, która może być przedmiotem badań empirycznych, a ściślej mówiąc, przedmiotem empirycznej psychologii osobowości.

Główna teza naszych refleksji brzmi: człowiek dla psychologii jest pytaniem wciąż otwartym. Psychologia jako nauka o duszy (*psyche* – dusza, *logos* – nauka), rozumianej od starożytności jako siedlisko życia psychicznego, poszerza ciągle zakres swojej refleksji i badań, tak że psychika wydaje się ciągle nierozpoznanym terenem, „czarnym kontynentem”, a im głębiej wchodzimy w tajniki duszy/psychiki, im bardziej wnikliwe pytania stawiamy, im więcej mamy metod do badań i im bardziej są one zaawansowane co do możliwości rejestracyjnych i obliczeniowych, im bardziej zacieśnia się interdyscyplinarna współpraca, tym bardziej rośnie przeświadczenie, że wciąż stoimy u początku poznania ludzkiej psychiki, a obszar niewiedzy ciągle się zwiększa. Aby zweryfikować postawioną wyżej tezę, prześledzimy najpierw niektóre węzłowe kwestie związane z psychicznym wymiarem życia człowieka a następnie zaprezentujemy wymiar duchowy człowieka, którego podmiotem jest dusza ludzka.

2. Wymiary psychiczne życia człowieka

W omawianiu psychicznego wymiaru życia człowieka najpierw nawiążemy do tradycji psychologii racjonalnej i psychologii empirycznej, przedstawimy główne nurty teoretyczne współczesnej psychologii na tle czterech koncepcji nauki (klasycznej, Kantowskiej, pozytywistycznej i ewolucyjnej), a następnie wymienimy działy psychologii teoretycznej i stosowanej.

2.1. Psychologia racjonalna i psychologia empiryczna

Pytania, które stawiał i stawia sobie wciąż człowiek dotyczące siebie samego, zawsze formułowane były w kontekście otaczającego go świata zewnętrznego oraz racji jego istnienia. Odpowiadając na te pytania, człowiek starał się rozwijać swoje refleksje nad sobą i nad światem nie w sposób chaotyczny, lecz usystematyzowany. Stąd też odpowiedzi egzystencjalne ludzi na przestrzeni kolejnych epok historycznych stanowiły ontologie oraz psychologie jako systemy teorii bytu i antropologii filozoficznej. Były to najczęściej genialne intuicje filozoficzne i psychologiczne, usystematyzowane zgodnie z regułami myślenia dedukcyjnego. Tak było aż do czasów filozofii nowożytnej, gdy Kartezjusz postawił pytania istotne nie tylko dla nowego biegu myśli filozoficznej, lecz także dla dedukcyjnego uprawiania psychologii jako działu filozofii. Ten typ uprawiania psychologii nazwał później niemiecki filozof Christian Wolff, nauczyciel Immanuela Kanta, psychologią racjonalną.

Przez racjonalność psychologii Ch. Wolff rozumiał metodę dedukcyjną, dzięki której tezy psychologiczne zostały przez filozofów wyprowadzane na wzór nauk dedukcyjnych – z systemu twierdzeń metafizycznych. Pierwowzorem takiego systemu dedukcyjnego była dla filozofów-psychologów geometria Euklidesa. To na jej wzorach opierał się Arystoteles (Arystoteles, 1993), formułując twierdzenia psychologiczne w traktacie *Peri psyche (O duszy)*, które zostały wyprowadzone dedukcyjnie jako zdania szczegółowe o tak szczególnym bycie, jakim jest człowiek, z ogólnych twierdzeń jego metafizyki. Kryterium tego rodzaju racjonalności jest koherencja, spójność logiczna, typowa dla systemu dedukcyjnego. Racjonalność psychologii Arystotelesa i jego kontynuatorów możemy rozumieć jako spójność systemową typową dla nauk dedukcyjnych.

Wzorem Arystotelesa, wszyscy wielcy filozofowie starożytni, średnio-wieczni i nowożytni konstruowali metodą dedukcyjną psychologię racjonalną. Wybitnym wyjątkiem od tej reguły dedukcyjnej była psychologia św. Augustyna, oparta na metodzie introspekcyjnej oraz indukcyjnej. Punktem wyjścia jego refleksji są pytania egzystencjalne dotyczące stanu własnej psychiki. Św. Augustyn jest mistrzem introspekcyjnej i retrospektywnej narracji psychologicznej takich przeżyć jak m.in. spostrzeganie, uczucia, pamięć, samoświadomość, myślenie, miłość, wola. Dlatego też słusznie jest on uznawa-

ny za historycznie pierwszego psychologa uczuć, popędów i woli. Ponadto współczesne epoce św. Augustyna problemy myśli filozoficznej: istnienie prawdy i pewności, stosunek człowieka do Boga, substancjalność i nieśmiertelność duszy – uzyskały w jego interpretacji rozwinięcie psychologiczne.

Metoda dialogu uzyskała swój szczyt epistemologiczny, psychologiczny i duchowy w *Wyznaniach* św. Augustyna. Z kim dialoguje św. Augustyn w swoich *Wyznaniach*? Inaczej mówiąc: Do kogo intencjonalnie skierowane są jego narracje introspekcyjne i retrospekcyjne w tym dialogu? Można wskazać trzech następujących adresatów jego zeznań introspekcyjnych i retrospekcyjnych: a) jego samego, b) potencjalnego czytelnika *Wyznań* oraz c) samego Boga.

Pierwszy z tych trzech wyliczonych adresatów zeznań introspekcyjno-retrospekcyjnych jest określany we współczesnej psychologii osobowości jako „ja” dialogowe. Celem „ja” dialogowego jest uzyskanie samoświadomości własnych odczuć, spostrzeżeń, pragnień, zamierzeń, celów oraz środków prowadzących do ich osiągnięcia, przemyśleń, procesów myślenia (rezultatów wnioskania, a zwłaszcza rozwiązywania problemów), wydawanych sądów oceniających, podejmowania decyzji (zwłaszcza o większym znaczeniu egzystencjalnym) zarówno w sytuacjach codziennych, jak i w warunkach ekstremalnych.

Drugim adresatem narracji introspekcyjno-retrospekcyjnych w *Wyznaniach* św. Augustyna jest ich potencjalny czytelnik. Autorowi chodzi o uzyskanie większej obiektywności swoich argumentów zawartych w narracjach oraz o ich intersubiektywną komunikowalność. Treść przekazu była zgodna ze współczesnymi mu standardami sztuki retorycznej. Sam św. Augustyn był w swoim czasie nauczycielem i mistrzem retoryki, zawodu bardzo prestiżowego. Przez wiele lat pełnił nawet zaszczytną funkcję głównego retora dworu cesarza rzymskiego, aż do czasu, kiedy sam zrzekł się tej funkcji.

Trzecim adresatem narracji introspekcyjno-retrospekcyjnych św. Augustyna w jego *Wyznaniach* jest sam Bóg. W rozmowie z Bogiem zadawane są autentycznie pytania o charakterze osobistym i egzystencjalnym, dotyczące prawdy o sobie samym i lepszego poznania drogi do własnej duszy, szczęścia i mądrości. Odpowiedzi na te pytania Augustyn poszukuje we własnej duszy, dokonując analizy introspekcji i retrospekcji ukierunkowanej tematycznie na problem wyrażony w postawionym przez siebie pytaniu. Przedmiotem jego retrospekcji są pamięciowe wyobrażenia z okresu dzieciństwa i młodości, a przedmiotem introspekcji – głos własnego sumienia, interpretowany jako odpowiedź Boga na jego pytania.

Wyznania św. Augustyna mogą być traktowane jako pierwowzór koncepcji określonej we współczesnej psychologii osobowości jako „Ja dialogowe”. Stąd też myśliciel ów słusznie jest określany w historii psychologii jako ten, który najpierw stworzył psychologię na kanwie metody introspekcyjnej i dopiero na gruncie przesłanek psychologicznych zbudował swój neoplatoniński

system filozoficzny (Pastuszka, 1971). Twórcy wszystkich szkół psychoterapeutycznych czerpali swoje inspiracje teoretyczne i metodologiczne właśnie od św. Augustyna.

Wybitny polski historyk psychologii, twórca lubelskiej szkoły psychologicznej J. Pastuszka, zwrócił uwagę na mało znany fakt, o wielkim znaczeniu nie tylko historycznym, lecz także metodologicznym, że Ch. Wolff (1679-1754) ma zasługi w charakterystyce psychologii racjonalnej, jak również w promowaniu empirycznych metod uprawiania psychologii. To właśnie on postawił po raz pierwszy pytania o człowieka mieszczące się w schemacie nauk empirycznych. Charakterystyczny jest tytuł jego traktatu *Psychologia empirica*, w którym psychologia jest zakwalifikowana do matematycznego przyrodoznawstwa. Zdaniem Wolffa, psychologia empiryczna może z powodzeniem podejmować pytania badawcze o człowieka w sposób umożliwiający pomiar kwantytatywny struktur psychicznych i procesów będących treścią życia psychicznego. Autor ten po raz pierwszy użył terminu *psychometria* i przedstawił metodologię jej uprawiania, konkludując swoje rozważanie: *psychometrica possibilis est*.

Nowy impuls do stawiania pytań o człowieka na gruncie psychologii empirycznej dało powstanie pierwszych laboratoriów psychologii eksperymentalnej przez Wilhelma Wundta w Lipsku oraz Williama Jamesa w Bostonie (w 1879 roku). Interesujące jest, że laboratoria te opierały swoje badania na metodzie introspekcyjnej. Zarówno europejskie, jak i amerykańskie laboratoria rozwinęły nurty badań nad spostrzeganiem człowieka, pamięcią, myśleniem. W późniejszych latach zakres przedmiotu badań eksperymentalnych został rozszerzony o eksperymenty nad uczeniem się, uwagą, uczuciami, motywacją, nastawieniami, podejmowaniem decyzji, osobowością.

Upowszechnienie metody eksperymentalnej otworzyło faktycznie nową erę w rozwoju psychologii. Rozpoczęły się na większą skalę badania podstawowe zarówno nad poszczególnymi sferami życia psychicznego, jak i nad zachowaniem człowieka w sytuacjach zadaniowych życia codziennego. Świadomość ograniczeń metodologicznych metody eksperymentalnej (wynikająca chociażby z niemożliwości kontrolowania większej liczby zmiennych niezależnych w jednej procedurze eksperymentalnej, z racji ograniczeń medycznych, psychologicznych i moralnych niektórych sytuacji eksperymentalnych), skłoniła psychologów do poszukiwania nowych rozwiązań metodologicznych, takich jak badania symulacyjne (m.in. nad tzw. sztuczną inteligencją), projekty interdyscyplinarne (np. wspólne projekty badawcze psychologów z uczonymi z innych dyscyplin naukowych): nauk przyrodniczych, zwłaszcza biologii, nauk medycznych, ale również fizyki, etnologii, ekonomii, nauk o zarządzaniu, nauk technicznych, nauk humanistycznych, socjologii, pedagogiki, filozofii, teologii (zwłaszcza pastoralnej), nauk prawnych, architektury. Te pola współpracy okazały się twórcze, z obopólną korzyścią zarówno dla psychologii, jak i dyscyplin z nią współpracujących.

Przykładem interdyscyplinarnego nastawienia może być działalność naukowa ks. Idziego Radziszewskiego, założyciela KUL, który jako psycholog pracował na styku kilku nauk, pokazując, jak psychologia może współpracować z naukami przyrodniczymi (np. z fizjologią), z etnologią (w badaniu psychologicznej genezy religii oraz koncepcji Boga osobowego), z filozofią i teologią (w określaniu relacji pomiędzy naukami przyrodniczymi a teologią) oraz z pedagogiką, naukami humanistycznymi i prawnymi. To interdyscyplinarne nastawienie ks. Idziego Radziszewskiego znalazło wyraz w tworzeniu programów dydaktycznych dla poszczególnych kierunków studiów w KUL w 1918 roku (Biela, 2010).

2.2. Kierunki psychologii a koncepcje nauki

Spróbujmy obecnie usytuować główne nurty teoretyczne współczesnej psychologii, wraz z ich pytaniami podstawowymi o człowieka, na tle znanych w metodologii nauk koncepcji nauki. Rozpatrzmy więc związek tzw. pytań kierunkotwórczych psychologii z pytaniami naukotwórczymi koncepcji nauki. Na jakich koncepcjach nauki wyrosły nurty teoretyczne współczesnej psychologii?

Rozpocznijmy od klasycznej koncepcji nauki, w której pytanie tzw. naukotwórcze postawił Arystoteles: dlaczego byt istnieje? Intencją postawienia tego pytania jest wskazanie ostatecznych racji istnienia rzeczywistości. Dla psychologii pytanie naukotwórcze Arystotelesa można sformułować następująco: jakie są ostateczne powody (przyczyny, cele), dla których człowiek zachowuje się w określony sposób w danej sytuacji? Na tym pytaniu naukotwórczym oparte są takie nurty współczesnej psychologii, jak psychoanaliza, która postawiła sobie pytanie kierunkotwórcze: o mechanizmy popędowe, ostatecznie wyjaśniające zachowanie się człowieka w konkretnej sytuacji, oraz teorie psychologii humanistycznej, które stawiają sobie pytania kierunkotwórcze o wartości, motywacje, potrzeby, cele skłaniające ludzi do określonych zachowań w rzeczywistych sytuacjach życiowych.

Druga koncepcja nauki, zapoczątkowana przez Immanuela Kanta, postawiła pytanie naukotwórcze: jakie są aprioryczne formy umysłu ludzkiego? Stanowią one podstawę psychologii poznawczej, formułującej pytania o struktury poznawcze będące reprezentacją poznawczą powstałą w wyniku stymulacji świata zewnętrznego.

Trzecia, pozytywistyczna koncepcja nauki, oparta na pytaniu naukotwórczym, jak przebiega obserwowane zjawisko, dała podstawy psychologii nurtu behawiorystycznego, której pytanie kierunkotwórcze brzmi: jak zachowuje się człowiek w interesującej nas sytuacji?

Oprócz wspomnianych trzech głównych nurtów teoretycznych współczesnej psychologii, rozwijany jest również nurt teoretyczny inspirowany po-

dejsciem ewolucyjnym darwinowsko-spencerowskim. Nurt ten stawia sobie pytania o to, jakie formy zachowania, nawyki mentalne, schematy i struktury psychiczne pozwalają człowiekowi przetrwać, jako gatunkowi, w określonych warunkach. W tym nucie rozwinęła się psychologia ewolucyjna.

2.3. Pytanie o człowieka w działach psychologii teoretycznej i aplikacyjnej

Działy psychologii teoretycznej

Poszczególne działy psychologii teoretycznej podejmują pytania o podstawowe sfery życia psychicznego – spostrzeganie, pamięć, myślenie, wola, emocje, uczenie się, nastawienie, motywacja, potrzeby, wartości i cele. Powstały również działy psychologii teoretycznej podejmujące pytanie o człowieka ujętego holistycznie, np. psychologia decyzji oraz psychologia osobowości. W ramach psychologii teoretycznej rozwinęły się również działy psychologii eksperymentalnej stawiające sobie pytania badawcze o człowieka w sposób typowy dla nauk przyrodniczych: psychofizjologia, psychologia poznawcza, psychoetnologia.

Powstały również wkrótce i rozwinęły się działy psychologii teoretycznej specjalizujące się w badaniu różnych czynników życia psychicznego, stawiające pytania badawcze: 1) o rozwój człowieka od okresu prenatalnego (psychologia prenatalna), poprzez kolejne etapy i cykle jego życia aż śmierć (tanatopsychologia); 2) o kontekst społeczny życia człowieka (psychologia społeczna); 3) o rolę szeroko rozumianych czynników wychowawczych w życiu człowieka (psychologia wychowawcza); 4) o znaczenie czynnika religijnego w życiu człowieka (psychologia religii); 5) o środowisko fizyczne życia człowieka (psychologia środowiskowa).

Działy psychologii stosowanej

Psychologia jako nauka stawia sobie również cel praktyczny: jak pomóc człowiekowi, na podstawie wiedzy psychologicznej, bardziej efektywnie funkcjonować w pełnionych przez niego funkcjach, w sytuacjach problemowych i zadaniowych, i to nie tylko codziennych i normalnych, lecz także w sytuacjach kryzysowych oraz ekstremalnych. Psychologia rozwinęła wiele działów psychologii stosowanej, które starają się pomóc ludziom w zakresie zdrowia (psychologia zdrowia), w różnych rolach społecznych (psychologia społeczna); w rolach zawodowych (psychologia zawodów); w zakładach pracy (psychologia przemysłowa, psychologia pracy); w służbach mundurowych (psychologia wojskowa, psychologia policjantów, strażaków, pracowników służby więziennej); w pracy duszpasterskiej (psychologia pastoralna); w szerzeniu sprawiedliwości (psychologia sądowa); w działalności artystycznej (psychologia sztuki, psychologia muzyki); w aktywnościach sportowych (psychologia

sportu); w sytuacjach nauki szkolnej (psychologia szkolna); we współpracy psychologa z przedstawicielami profesji medycznych (kardiopsychologia, immunopsychologia, anestezjopsychologia, neuropsychologia, psychologia rewalidacyjna, psychologia kliniczna, psychologia paliatywna, psychologia różnych chorób przewlekłych); w sytuacjach gospodarczych (psychologia ekonomiczna, ekonomia behawioralna); w relacjach politycznych (psychologia polityczna); w rolach organizacyjnych i w zarządzaniu (psychologia organizacji i zarządzania, psychologia menadżerska); w sytuacjach transportowych (psychologia transportu, psychologia kierowców, psychologia lotnictwa, kolejnictwa, psychologia morska); w sytuacji nieszczęśliwych wypadków i klęsk żywiołowych (psychologia bezpieczeństwa pracy, psychoprofilaktyka wypadków komunikacyjnych, psychologia zarządzania ryzykiem środowiskowym).

2.4. Wymiar duchowy życia człowieka

Życie człowieka, oprócz wymiarów psychofizycznych, zawiera również wymiar duchowy, związany z samym podmiotem, którym jest dusza człowieka. W rozumieniu „zdrowia” według Światowej Organizacji Zdrowia wymiar duchowy uzyskał swoje miejsce. Duchowość w holistycznym ujęciu zdrowia jest jego ważnym wymiarem. Konstytytywne dla zdrowia człowieka są cztery wymiary zdrowia: somatyczny, psychiczny, społeczny i duchowy.

W ramach teoretycznego nurtu psychologii humanistycznej wyrosła III szkoła wiedeńska psychoterapii, której założycielem jest Viktor E. Frankl. Szkoła ta stworzyła nurt teoretyczny zwany logoteorią, który dał koncepcyjne podstawy praktyce psychoterapeutycznej o nazwie logoterapia. Duch człowieka jest duchem osobowym, akty duchowe zaś są ze swojej istoty zawsze intencjonalne, czyli mają swój przedmiot jako wartość, ku któremu kieruje się ich intencja. Logoterapia Frankla wprowadza do psychoterapii pojęcie *logosu* i *egzystencji*. Psychoterapeuta ma za zadanie uświadomić pacjentowi zarówno *logos*, czyli sens i wartość jego wysiłku i cierpienia, jak i wartość własnej egzystencji, czyli wolności i odpowiedzialności za to, co on sam ze sobą czyni w tej sytuacji, w której jest. Dla analizy egzystencjalnej istotne znaczenie ma pomoc w odnalezieniu sensu bytu ludzkiego, a więc chodzi o ukierunkowanie człowieka „na sens” i dążenie „ku” wartościom. Analiza egzystencjalna w samym centrum swojego pola zainteresowań stawia sens cierpienia, godność człowieka i poczucie odpowiedzialności (Frankl, 1998, 2010).

Viktor Frankl oraz pozostali przedstawiciele nurtu teoretycznego psychologii humanistycznej i egzystencjalnej pozostają na gruncie klasycznej koncepcji nauki i poszukują odpowiedzi na pytanie o ostateczne racje wyjaśniające zachowanie się człowieka w określonych sytuacjach. Dla V. Frankla są to sytuacje cierpienia (*homo patiens*), bycie więźniem nazistowskiego obozu koncentracyjnego, sytuacje kryzysowe i stresogenne w warunkach pracy zawo-

dowej etc. Podstawową dla człowieka potrzebą domagającą się zaspokojenia w tych sytuacjach jest duchowa potrzeba zrozumienia sensu swojej egzystencji i działalności. Autor ten nie ukrywa, że inspiracją w określeniu tej potrzeby był dla niego początek Ewangelii św. Jana, która w swoim oryginale greckim zawiera artykulację *Logos* w różnych deklinacjach gramatycznych. Jednej z tych sytuacji, tj. byciu pacjentem, poświęcił on najwięcej miejsca w swojej logoteorii, wskazując na kierunek pomocy psychoterapeutycznej, polegającej na uznaniu przez pacjenta sensu swojego cierpienia w sytuacji leczenia domowego, ambulatoryjnego, szpitalnego czy hospicyjnego. Podmiotem decyzji akceptującej cierpienie jako *logos* (racje rozumowe dostrzegania sensu cierpienia) jest dusza człowieka, niematerialna i nieśmiertelna.

3. Refleksja końcowa

Powstanie pierwszych laboratoriów psychologicznych w 1879 roku odbiło się na świecie szerokim echem. Wkrótce powstały laboratoria na wszystkich znaczących uniwersytetach europejskich i amerykańskich. Rozbudziły one nowe nadzieje i oczekiwania świata nauki i sztuki w Europie i USA. Ich przykładem na polu literacko-dziennikarskim w Polsce był m.in. Aleksander Głowacki. Występując jako Bolesław Prus, na łamach sylwestrowego numeru „Kuriera Warszawskiego” w 1899 roku wyraził swoje oczekiwanie co do nadchodzącego nowego stulecia. Wśród tych oczekiwań było m.in. przypuszczenie, że zostanie przyspieszona komunikacja między miastami i kontynentami oraz że człowiek będzie chodził po Księżycu. Nasz polski pisarz wyraził również nadzieję, że w nadchodzącym XX wieku psychologia pozna tajniki duszy ludzkiej.

Tymczasem wiek XX już minął, ukazując jasne i ciemne strony natury ludzkiej. Uczucie grozy w obliczu tego, jak zła jest natura ludzka, jak daleko człowiek może się posunąć w swym okrucieństwie, wywołały takie historyczne zdarzenia, jak dwie wojny światowe, barbarzyństwa rewolucji i wojen domowych, wiele przypadków straszliwego ludobójstwa, umasowienie prawa aborcyjnego. Jak światło w tunelu w XX wieku pojawiły się również oznaki jasnej strony natury ludzkiej, w postaci odruchów pomocy ofiarom zła nawet za cenę własnej śmierci, akcje pomocy charytatywnej, organizacje broniące praw i godności człowieka, a w skali społecznej – piękna karta polskiej „Solidarności”, aksamitnej rewolucji w byłej Czechosłowacji, pomarańczowej rewolucji na Ukrainie oraz innych zgromadzeń agoralnych, które w sposób pokojowy doprowadziły do upadku komunizmu w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, zaistnienie takich faktów, jak niezależne państwa w Europie, zjednoczenie dwóch państw niemieckich, rozpad Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, rozpad Paktu Warszawskiego oraz rozpad ZSRR (Biela, 2013).

Czy w obliczu tego wszystkiego możemy powiedzieć, że w XX wieku, który ukazał najbardziej mroczne i jasne strony natury ludzkiej, psychologia poznała już tajniki duszy ludzkiej? Na to pytanie nie możemy dać jednoznacznie pozytywnej odpowiedzi. Nie można zakwestionować olbrzymiego dorobku psychologii jako nowej dyscypliny naukowej, zarówno w aspekcie jej celu teoretycznego, jak i aplikacyjnego. Można by powiedzieć, że wszystkie nurty psychologii teoretycznej zgłębiają różne aspekty i tajniki duszy ludzkiej. Podobnie w ramach działań psychologii empirycznej rozwijana jest wiedza naukowa o różnych sferach życia psychicznego oraz o czynnikach i obszarach funkcjonowania człowieka.

Wielkie osiągnięcia mają również działy psychologii aplikacyjnej zarówno w Europie, jak i w USA. Przykładem może być psychologia przemysłowa. Psychologowie stali się niewątpliwie współtwórcami potęgi gospodarczej Stanów Zjednoczonych. To właśnie w USA już w 1910 roku został opublikowany pierwszy podręcznik psychologii reklamy. Wkrótce również w USA powstały pionierskie projekty i podręczniki z zakresu psychologii bezpieczeństwa pracy, psychologii inżynieryjnej, psychologii organizacji i zarządzania oraz z psychologii rekrutacji pracowników na stanowiska pracy. Rozwinęły się również badania symulacyjne, dzięki którym psychologowie uczestniczyli w projektowaniu wielu nowych rozwiązań technologicznych. Na gruncie pragmatycznie nastawionej nauki amerykańskiej wiele pojęć teoretycznych zastosowano w praktyce w rozwiązaniach przemysłowych i organizacyjnych. Przykładem może być kariera, jaką zrobiło pojęcie „czarnej skrzynki” Burrhusa Skinera w rozwoju przemysłu samolotowego. Dzięki temu wynalazkowi można obecnie pracować nad przeciwdziałaniem wypadkom samolotowym i ewentualnie ich oceną.

Przykładem zafascynowania osiągnięciami psychologii laboratoryjnej była również działalność naukowa założyciela KUL-u ks. Idziego Radziszewskiego, który skierowany na studia filozoficzne na Katolickim Uniwersytecie w Louvain, wyspecjalizował się zwłaszcza w psychofizjologii oraz w filozoficznych i przyrodniczych podstawach psychologii, zdobywając unikalne doświadczenie laboratoryjne w zakresie percepcji zmysłowej. Zakładając KUL w 1918 roku, ks. I. Radziszewski wprowadził na każdym kierunku studiów wykłady z psychologii ogólnej na I roku studiów, a na starszych latach profesorowie, w zależności od potrzeby, mogli poprosi o wykłady z jakiegoś przydatnego dla danego kierunku studiów działu psychologii, np. dla polonistów prowadzono wykład z psychologii mowy, dla pedagogów z psychologii rozwojowej i wychowawczej, dla prawników z charakterologii, a dla filozofów z psychologii poznania. W ten sposób psychologia weszła na stałe do minimum programowego wszystkich kierunków studiów na KUL.

W kontekście zalewu literatury psychologicznej donoszącej o coraz bardziej wnikliwych badaniach oraz ich interesujących wynikach, wobec olbrzy-

miego rozwoju psychologicznych ośrodków naukowych, nieraz bardzo specjalistycznych, wyposażonych w najnowocześniejszą aparaturę techniczną, zatrudniających rzesze wybitnych specjalistów, można zapytać: czy psychologia poznała już tajniki duszy ludzkiej? Odpowiedź na to pytanie jest łatwa i trudna zarazem.

Tak, psychologia poznała już wiele szczegółowych kwestii dzięki swoim badaniom podstawowym, przez co mogła sformułować przesłanki pozwalające bardziej skutecznie pomagać ludziom w sytuacjach trudnych, problemowych, decyzyjnych, kryzysowych, poprzez opracowanie bardziej trafnych i rzetelnych metod diagnostycznych, doradczych, psychoterapeutycznych, rewalidacyjnych, rehabilitacyjnych, metod prewencyjnych oraz metod rozwiązywania konfliktów społecznych. Psychologia towarzyszy już ludziom na przestrzeni całego życia ludzkiego, od wieku prenatalnego aż do chwili śmierci. Obejmuje ona swoim zainteresowaniem badawczym i wsparciem psychologicznym jego rozwój, wychowanie, społeczne i przyrodnicze środowisko jego życia, sytuacje szkolne i akademickie, motywacje, życie religijne, społeczne, gospodarcze, polityczne, przejście z systemu szkolnego na rynek pracy, pracę zawodową, jego wzloty i upadki, zachowania w sytuacjach kryzysowych. Pomaga mu również w sytuacjach nowych, m.in. przygotowując go poprzez ćwiczenia symulacyjne do obniżania stresu w nowym środowisku, np. w sytuacji chodzenia po Księżycu, w czasie lotów kosmicznych, w głębinach morskich. Chce też ulżyć człowiekowi w jego cierpieniu w nieuleczalnej chorobie i w sytuacjach opieki paliatywnej.

Powstają też nowe kierunki rozwoju psychologii, starające się orientować badania psychologiczne ku bardziej pozytywnym stronom ludzkiej natury (psychologia pozytywna, paradygmat jedności). Metodologia psychologii stara się również wskazywać nowe możliwości bardziej dogłębnych analiz statystycznych uzyskanych wyników badań empirycznych w psychologii (m.in. metodologia skalowania wielowymiarowego, metoda równań strukturalnych).

Niestety, wszystko to razem wzięte nie pozwala wciąż użyć czasownika dokonanego i odpowiedzieć twierdząco na oczekiwania Bolesława Prusa z sylwestrowego numeru z 1899 roku „Kurieria Warszawskiego”, że psychologia poznała już dokładnie tajniki duszy ludzkiej. Człowiek wciąż jest dla psychologii pytaniem otwartym. Im więcej psychologia odkrywa prawd o człowieku, tym bardziej się wydaje, że mniej o nim wie, gdyż nasuwają się nowe, jeszcze bardziej intrygujące, szczegółowe i trudne do odpowiedzi pytania, a tajniki duszy człowieka stają się coraz bardziej niezgłębione.

Poza tym użycie czasownika dokonanego w odpowiedzi na postawione pytanie o to, czy psychologia zbadała już tajniki duszy ludzkiej, jest niemożliwe z dwóch zasadniczych powodów: antropologiczno-ontycznych i metodologicznych. Podstawowym założeniem ontologicznym, które psychologia

musi przyjąć jako tzw. założenie bazy zewnętrznej, jest to, iż człowiek jako przedmiot jej zainteresowań w aspekcie jego życia psychicznego jest bytem „stającym się” od chwili poczęcia aż do ostatnich chwil jego życia na ziemi. Jest on bytem *in statu nascendi*. Bytu ludzkiego, który jest od początku do końca stawaniem się, nie można nigdy dogłębnie poznać, zwłaszcza wszystkich jego tajników, gdyż sam moment diagnozy czy jakiegokolwiek badania psychologicznego zastaje człowieka na jakimś określonym etapie jego rozwoju. Dla konkretnego człowieka jako przedmiotu badania jest to zawsze już czas przeszły, a więc należy już do historii jego indywidualnego życia. Może to być naturalnie przedmiotem analiz i interpretacji psychologicznych, lecz żywy, realny człowiek funkcjonuje dalej w swoim czasie teraźniejszym (ma już inne swoje „teraz”), z którym psychologia nie ma już kontaktu poznawczego.

Możemy więc powiedzieć, że ściślej rzecz biorąc, od strony epistemologiczno-metodologicznej, psychologia poznaje coraz to nowe i coraz głębsze tajniki duszy ludzkiej człowieka będącego *in statu nascendi*. Wszystkich tajników duszy ludzkiej poznać się nie da nigdy, ponieważ zbiór ten jest wprawdzie ograniczony skończonością życia człowieka, lecz jego natura jest nieskończona. Należy przy tym podkreślić, że zbiór dyspozycji psychicznych oraz ich behawioralnych przejawów będących przedmiotem badań psychologicznych ma naturę nie kolektywną (jak np. zbiór stołów, krzesel, domów), lecz mereologiczną, której przedmiot formalnie zdefiniował w latach 20-lecia międzywojennego nasz wybitny logik Stanisław Leśniewski (1930). Oznacza to, że np. zbiór zdolności intelektualnych składa się z wielu innych zdolności (np. logicznych, percepcyjnych, pamięciowych, uwagi), które same również mają wiele elementów składowych i każda z nich jest elementem ogólnego zbioru zdolności intelektualnych (np. pamięć długotrwała twarzy, pamięć krótkotrwała liczb).

Kończąc nasze refleksje na temat poznawalności tajników duszy ludzkiej warto się ponownie powołać na Williama Jamesa i jego *The Principles of Psychology*, które już w 1890 roku dało początek empirycznej psychologii osobowości. Ten klasyk psychologii i jednocześnie współtwórca współczesnej filozofii amerykańskiej – pragmatyzmu – rozróżnił pomiędzy *The Pure Ego* oraz *Empirical Me*. Ja empiryczne od tego czasu stało się przedmiotem badań psychologii osobowości. Dla Ja czystego istnieją, jego zdaniem, trzy możliwe interpretacje dopuszczalne w psychologii:

1. Dusza jako forma substancjalna tworząca z ciałem ludzkim jeden byt psychiczny, czyli żywego człowieka – koncepcja duszy ludzkiej pochodząca od św. Tomasza z Akwinu.
2. Czyste Ja – jako forma aprioryczna umysłu ludzkiego – w rozumieniu I. Kanta.
3. Czyste Ja – jako masa asocjacyjna – w koncepcji D. Hume’a.

Wyliczając te trzy możliwe interpretacje duszy ludzkiej jako *Pure Ego* na gruncie psychologii, James wskazuje, że dla niego najbardziej przekonująca

jest propozycja sformułowana w średniowieczu przez św. Tomasza z Akwinu. Interpretacja ta bowiem, w sposób najbardziej systemowo spójny, ujmuje podmiot życia psychicznego oraz jego funkcjonowanie w różnych sytuacjach, pozwalając zachować jego tożsamość ontyczną, nastawienie celowościowe oraz intencjonalność i odpowiedzialność moralną.

Wracając z kolei do wspomnianego już w naszym opracowaniu św. Augustyna, nazywanego „największym psychologiem wśród filozofów”, którego jednocześnie można również uznać za twórcę metody introspektywnej, warto zwrócić uwagę m.in. na dwa momenty jego *Wyznań*: 1) pochodzenie człowieka, czyli jego stworzenie na obraz i podobieństwo Boże, oraz 2) cel drogi życiowej człowieka na ziemi: jego zjednoczenie z Bogiem („niespokojne jest serce człowieka, dopóki nie spocznie w Bogu”).

Psycholog nie może ani jako badacz, ani jako praktyk – doradca, konsultant, psychoterapeuta, coach – narzucać innym swojego światopoglądu ani religii. Nie może też jednak w swoich badaniach naukowych ani w praktyce, jako psycholog pomagający innym, abstrahować od podstawowych wartości, potrzeb i celów człowieka jako bytu coraz bardziej stającego się na kolejnych etapach swojego życia. Wśród tych wartości, potrzeb i celów (jedność jako wartość, wiara, nadzieja i miłość) mających źródło w Dawcy wszelkiej miłości, który sam jest Miłością, muszą znaleźć odpowiednią artykulację w tym, co psycholog współczesny bada, jakie teorie tworzy oraz w jaki sposób pomaga ludziom, zgodnie ze swoim powołaniem, wykonując zawód zaufania publicznego.

Bibliografia

- Arystoteles (2003), *O duszy*, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Warszawa: PWN.
- Augustyn św. (1999), *Wyznania*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Biela A. (2010), *Nieznane karty z historii psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Przegląd Psychologiczny” 53, s. 303-336.
- Frankl V.E. (1998), *Homo patiens*, Warszawa: IW PAX.
- Frankl V.E. (2010), *Wola sensu. Założenia i zastosowanie logoterapii*, Wydawnictwo Czarna Owca.
- James W. (1890), *The Principles of Psychology*, New York: Henry Holt and Company.
- Leśniewski S. (1930), *O podstawach matematyki*, „Przegląd Filozoficzny” 4, s. 77-105 i 142-170.
- Kant I. (2010), *Krytyka czystego rozumu*, Warszawa: WN PWN.
- Pastuszka J. (1971), *Historia psychologii*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.